

Тлумачення судом закону за принципом *contra legem*

Бут Ілля Олександрович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2025	Право	347.95

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17513554>

Анотація. У статті досліджено явище тлумачення судом закону *contra legem* шляхом надання правовій нормі змісту, який виходить за межі її буквального тексту або навіть суперечить йому. Наголошується, що така інтерпретація є винятковою формою судового тлумачення, яка вдається до переосмислення законодавчого припису задля досягнення справедливості у конкретній справі.

Дослідження зосереджено на аналізі підходів Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини до проблем допустимості та меж тлумачення *contra legem*. Автор показує, що хоча обидві інституції визнають необхідність забезпечення гнучкості судового тлумачення, вони водночас наполягають на неприпустимості заміщення судом законодавчої влади.

Розглянуто позицію Суду ЄС, який сформулював принцип узгодженого тлумачення національного законодавства відповідно до права ЄС. Згідно з ним, національні суди зобов'язані, наскільки це можливо, інтерпретувати норми внутрішнього права у світлі змісту та мети відповідних директив ЄС. Проте таке тлумачення має свої межі: воно не може бути *contra legem*, тобто не може прямо суперечити чіткому формулюванню національної норми. Визначено, що у контексті права ЄС *contra legem* розглядається не лише як технічна помилка, а як перевищення судом своїх повноважень, що підриває принцип поділу влади. Водночас Суд ЄС визнає, що суди держав-членів зобов'язані адаптовувати національну практику до цілей директив, навіть якщо це потребує переосмислення усталених підходів. Головна межа полягає у тому, що інтерпретація не може суперечити самому тексту національного закону настільки, що його зміст фактично замінюється новою нормою.

Водночас ЄСПЛ наголошує, що еволютивне тлумачення не може бути *contra legem*: нове розуміння норми має залишатися в межах термінів, ужитих у Конвенції, і не може прямо суперечити її тексту. Отже, *contra legem* і *praeter legem* (поза законом, але не проти нього) чітко розмежовуються: перше є порушенням, друге – допустимим розширенням.

Дослідження підтверджує, що судова практика ЄС і ЄСПЛ формує тенденцію до обережного, але виваженого визнання ролі суду як активного учасника розвитку права.

Ключові слова: *contra legem*, тлумачення, судовий активізм, практика ЄСПЛ, практика Суду ЄС, цивільний процес, обґрунтування рішення.

¹ Бут І.О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7887-3504>.

Court interpretation of the law according to the principle of *contra legem*

Annotation. The article examines the phenomenon of judicial interpretation of the law *contra legem*, whereby a legal norm is given a meaning that goes beyond its literal text or even contradicts it. It is emphasized that such interpretation represents an exceptional form of judicial interpretation, which involves rethinking a legislative provision in order to achieve justice in a specific case.

The study focuses on the analysis of the approaches of the Court of the European Union and the European Court of Human Rights regarding the admissibility and limits of *contra legem* interpretation. The author demonstrates that although both institutions recognize the necessity of ensuring flexibility in judicial interpretation, they simultaneously insist on the inadmissibility of substituting the legislative power with judicial authority.

The position of the EU Court is considered, which formulated the principle of consistent interpretation of national law in accordance with EU law. According to this principle, national courts are obliged, as far as possible, to interpret domestic law in light of the content and objectives of the relevant EU directives. However, such interpretation has its limits: it cannot be *contra legem*, that is, it cannot directly contradict the clear wording of a national provision. It is determined that, in the context of EU law, *contra legem* is viewed not only as a technical error but also as an overreach of judicial authority that undermines the principle of separation of powers. At the same time, the EU Court recognizes that national courts are required to adapt domestic practice to the objectives of directives, even if this necessitates reconsidering established approaches. The main limitation is that the interpretation cannot contradict the national law text to such an extent that its content is effectively replaced by a new norm.

Simultaneously, the European Court of Human Rights emphasizes that evolutionary interpretation cannot be *contra legem*: the new understanding of a norm must remain within the terms used in the Convention and cannot directly contradict its text. Hence, *contra legem* and *praeter legem* (beyond the law, but not against it) are clearly distinguished: the former constitutes a violation, while the latter represents a permissible extension.

The study confirms that the judicial practice of the EU Court and the ECHR demonstrates a trend toward a cautious yet balanced recognition of the court's role as an active participant in the development of law.

Key words: *contra legem*, interpretation, judicial activism, ECHR practice, EU Court practice, civil procedure, reasoning of the decision.

Вступ

У сучасних умовах розвитку правової системи України зростає значення судового тлумачення як інструменту забезпечення ефективного правозастосування. Суди дедалі частіше стикаються із ситуаціями, коли буквальне тлумачення норми не дозволяє досягти справедливого або розумного результату, що породжує проблему допустимості відступу від тексту закону. Однією з найскладніших у цьому контексті є категорія *contra legem* – тлумачення всупереч буквальному змісту норми. Ця проблема виходить за межі суто технічного аспекту правозастосування, оскільки зачіпає фундаментальні питання верховенства права, поділу влади, правової визначеності та меж судового нормотворення.

Принцип *contra legem* зазвичай розуміється в юридичних словниках як «всупереч букві закону», а у судовій практиці це стосується рішень, які або ігнорують, або відхиляються від законодавчих положень, коли ці положення більше не відповідають соціальної зміні, справедливості, вимогам правової визначеності [1, с. 20]. Деякі дослідники позитивно відзначають відступ суду від законодавчого положення. На їхню думку у виняткових випадках суддя повинен діяти всупереч закону, і в інтересах справедливості, якщо суддя застосовує тлумачення *contra legem*, він діятиме в рамках

Конституції, доки не порушуються принципи права, закріплені в Конституції [2, с. 205]. Після революцій або в процесі формування державності країни часто діють всупереч нормам старого позитивного права, ґрунтуючи його на доктрині розвитку права *contra legem*: у разі фундаментальних змін (революцій) у конституційному ладі (економічній, політичній, правовій та інших системах), у разі конфлікту між старим законом (навіть якщо це Конституція) та новим законом, перевага повинна надаватися закону, який відповідає новому конституційному ладу та є чинним, виходячи з правила *lex posterior*. [3, с. 93-94]. Однак такі проблеми правозастосування перехідних періодів мають бути припинені з прийняттям нової Конституції та основного корпусу законодавства, забезпечуючи чітку ієрархію нормативно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судового тлумачення та меж судової дискреції досліджувалися у працях провідних українських і зарубіжних учених, зокрема С. Різника, С. Шеремети, О. Костенка, а також у рішеннях Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини. У дисертаційному дослідженні Л. Лепех «Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання» розглядаються питання соціальної зумовленості права, суперечностей між законністю і доцільністю, можливістю застосування принципу «*contra legem*» при ухваленні судових рішень. У європейській доктрині сформувалися підходи, які визнають необхідність гнучкого тлумачення закону, але водночас застерігають від підміни судом законодавчої функції. Водночас в українській правовій науці питання меж допустимості *contra legem* ще не отримало системного дослідження, що зумовлює актуальність подальшого наукового аналізу, про окремі аспекти зазначалося нами у попередніх публікаціях [4], які більш повно будуть розкриті у даному дослідженні.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування сутності, меж і допустимості тлумачення судом закону за принципом *contra legem*, а також визначення критеріїв відмежування такого тлумачення від допустимого тлумачення *praeter legem* у контексті принципів верховенства права, поділу влад і правової визначеності.

Завданням дослідження є розкрити зміст і доктринальні підходи до розуміння принципу *contra legem* у теорії права та судовій практиці, проаналізувати межі допустимості судового тлумачення закону, що виходить за межі його буквального змісту, визначити відмінність між тлумаченням *contra legem* та *praeter legem*, з'ясувавши, у яких випадках суд може виходити за межі тексту норми без порушення законності.

Результати

Тлумачення закону *contra legem* слід відрізнити від незастосування закону, який суперечить Конституції. Як правильно зазначає С.В. Різник, «узгодженню підлягає зміст нормативного акта з Конституцією України, а не навпаки, саме нормативний акт пристосовується до конституційних приписів, а не Конституція до законодавчого регулювання» [5, с. 8]. У випадку суперечності закону Конституції України втрачається можливість його тлумачення *contra legem*, тому слід не погодитися з С.А. Шереметою, який відзначив часткове втілення у оновлених редакціях процесуальних кодексів підходу, за якого у разі відсутності сумніву, тобто коли є чітка впевненість у неконституційності закону, застосування *contra legem* судом, що розглядає справу, є можливим і не потребує зупинення провадження, звертаючись при цьому до Верховного Суду із розрахунку на те, що останній згодом все ж звернеться до Конституційного Суду України [6, с. 215]. Цивільний процесуальний кодекс України у ст. 10 прямо зазначає, що суд не застосовує закон чи інший правовий акт, що суперечить Конституції України, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії, відтак це включає тлумачення такого закону відтак це включає саму можливість тлумачення такого закону всупереч його змісту.

Яскраво проблематика тлумачення закону *contra legem* проявляється у правозастосовчій практиці судів країн Європейського Союзу (далі – ЄС), для яких необхідним є врахування не тільки власної попередньої правозастосовчої практики, а й таке тлумачення національних законів, яке б узгоджувалось із законодавством та загальними засадами функціонування ЄС. З одного боку, Суд ЄС покладає на національні суди обов'язок тлумачити національне законодавство відповідно до правового інструментарію Союзу, а з іншого – наголошує, що таке тлумачення не повинно призводити до тлумачення *contra legem*. Це призводить до плутанини серед національних судів, які можуть сприйняти заборону тлумачення *contra legem* як імперативне правило, яке замінює пріоритет права Союзу над національним правом [7]. Суд ЄС неодноразово зазначав, що, застосовуючи національне законодавство, суди держав-членів покликані тлумачити закон та повинні розглядати весь звід норм права та застосовувати методи тлумачення, які визнаються цими правилами, щоб інтерпретувати, наскільки це можливо, у світлі формулювання та мети відповідної директиви задля досягнення результату, визначеного директивою. Однак цей принцип тлумачення національного законодавства відповідно до права ЄС має певні рамки: зобов'язання національного суду посилатися на право ЄС під час тлумачення та застосування відповідних норм національного права обмежене загальними принципами права та не може служити основою для тлумачення національного права *contra legem*.

Вимога тлумачити національне законодавство відповідно до законодавства ЄС тягне за собою обов'язок національних судів за необхідності змінювати свою встановлену прецедентну практику, якщо вона ґрунтується на тлумаченні національного права, яке є несумісним з цілями директив. Відповідно, національний суд не може правомірно стверджувати, що неможливо витлумачити національне положення у спосіб, який узгоджується з правом ЄС, просто через той факт, що національний суд раніше послідовно тлумачив це положення таким чином, що несумісне з правом ЄС.

Принцип, згідно з яким національне законодавство має тлумачитися відповідно до законодавства Співтовариства вимагає від національних судів робити все, що входить до їх юрисдикції, беручи до уваги всю сукупність національного законодавства та застосовуючи методи тлумачення, визнані національним правом, з метою забезпечення повної ефективності відповідної директиви та досягнення результату, який відповідає меті, яку вона переслідує [8].

Генеральний адвокат у справі C-441/14 «Dansk Industri (DI), acting on behalf of Ajos A/S v Estate of Karsten Eigil Rasmussen» зазначив, що тлумачення *contra legem* слід розуміти як тлумачення, яке суперечить формулюванню національного положення, яке розглядається. Іншими словами, національний суд стикається з перешкодою тлумачення *contra legem*, коли чітке, недвозначне формулювання положення національного законодавства видається несумісним з формулюванням директиви. Суд ЄС при цьому вирішив, що тлумачення *contra legem* є обмеженням зобов'язання узгодженого тлумачення, оскільки воно не може вимагати від національних судів здійснювати свою компетенцію з тлумачення такою мірою, щоб замінити собою законодавчу владу [9 ; 10].

Суд ЄС, закликаючи національні суди внести зміни у свою прецедентну практику, не зобов'язує останні виходити за межі своєї юрисдикції. Натомість зобов'язання держав-членів, що випливає з директиви, досягти результату, передбаченого цією директивою, і їхній обов'язок вживати всіх відповідних заходів, загальних чи окремих, для забезпечення виконання цього зобов'язання, є обов'язковими для всіх органів влади держав-членів, включаючи суди у справах, що входять до їх юрисдикції. Таким чином, перешкода, яку створює прецедентне право, не можна порівняти з перешкодою, яка полягає в існуванні положення національного законодавства, саме формулювання якого є несумісним з нормою права ЄС. В останньому випадку національні суди не можуть

подолати перешкоду, не замінивши собою законодавчу владу та не переписавши відповідне законодавче положення [11]. Однак принцип, що національне законодавство має тлумачитися відповідно до права ЄС, має певні обмеження: обов'язок національного суду посилатися на зміст директиви під час тлумачення та застосування відповідних норм національного права обмежений загальними принципами права і не може слугувати підставою для тлумачення національного права *contra legem* [8; 12].

Отже, з одного боку, Суд ЄС доручає національним судам тлумачити національне право відповідно до правового інструментарію Союзу, а з іншого – зазначає, що це не повинно призводити до тлумачення *contra legem*. Це призводить до плутанини серед національних судів, які можуть сприймати заборону тлумачити *contra legem* як правило, яке скасовує перевагу права Союзу над національним правом [с. 105]. Фактично, проблема тлумачення зводиться до ієрархії нормативних актів. Як і у випадку суперечностей з Конституцією, обов'язок тлумачення національного права відповідно до застосовної директиви залишається чинним незалежно від «будь-якого протилежного тлумачення, яке може виникнути з підготовчих матеріалів до національного правила». Це означає, що підготовчі законодавчі матеріали, які могли б вказувати на намір національного законодавця прийняти положення, несумісні з директивою, не виключають послідовного тлумачення цих положень. Поняття продирикативного тлумачення «наскільки це можливо» слід розуміти як таке, що національний суд зобов'язаний використовувати всі юридично можливі та допустимі методи тлумачення для досягнення результатів, яких прагне директива. Заборона *contra legem* має функціональний характер, а її межі визначаються національними правилами тлумачення, які визначають положення буквального значення правового тексту. У рамках вищезазначеного підходу тлумачення, яке виходить за межі буквального значення національних положень, не може розглядатися як таке, що суперечить національному праву [с. 14, 22]. Таким чином, у проєвропейському тлумаченні національного законодавства обмеження *contra legem* має функціональне значення, закріплюючи принцип, що суддя зобов'язаний дотримуватися закону. Стверджується, що воно передбачає існування межі, яка відділяє допустиме судове тлумачення від недопустимого судового нормотворення, яке знаходиться поза юрисдикцією суду, адже тлумачення *contra legem* виходить за межі судової функції. Обмеження *contra legem* має конституційний вимір і передбачає розподіл влади між судовою та законодавчою [].

Тлумачення правової норми способом *contra legem* є досить поширеним інститутом в європейському праві і неодноразово обговорювалося Європейським судом з прав людини поруч із такими підходами як принцип еволютивного тлумачення та так званого «судового активізму».

Загальновизнаний у практиці ЄСПЛ принцип еволютивного тлумачення не повинен призводити до тлумачення *contra legem*; запропоноване тлумачення має бути сумісним з об'єктом і метою Конвенції загалом і з положенням, що підлягає тлумаченню, зокрема; тлумачення має відображати «сучасні» умови, а не ті, які можуть переважати в майбутньому. Для еволютивного тлумачення важливо, щоб запропоноване тлумачення залишалось в межах термінів, що використовуються Конвенцією, і прямо їм не суперечило: еволютивне тлумачення може, якщо це абсолютно необхідно, бути *praeter legem* (поза законом, тобто поза буквальним значенням національних положень), але не *contra legem* [16].

У справі «UKRKAVA, TOV v. UKRAINE» (заява № 10233/20) предметом розгляду були обставини, за яких Велика Палата Верховного Суду постановою від 02 липня 2019 р. (справа №916/3006/17) здійснила тлумачення абзацу 1 частини 1 статті 88 Закону «Про нотаріат», який встановлював різні строки подання заяви про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню для юридичних осіб (один рік) та у

всіх інших випадках (три роки), що допустило збільшення чітко і недвозначно встановленого строку для юридичних осіб. ЄСПЛ зазначив, що розвиток прецедентного права сам по собі не суперечить належному відправленню правосуддя, оскільки неспроможність підтримувати динамічний і еволюційний підхід може завадити реформам або покращенням, однак вказав на певні обмеження для національного суду у правозастосуванні:

а) кардинальна зміна тлумачення норми має бути наслідком неоднозначної судової практики;

б) навіть у ситуації усталеної прецедентної практики з відповідного питання вищий національний суд може законно змінити тлумачення, якщо це виправдано важливими міркуваннями та якщо воно застосовано з належним урахуванням його впливу на ситуації, що вже існували;

в) врегулювання розбіжностей у судовій практиці шляхом зміни тлумачення норми не має нагадувати поправку до закону. Навіть якщо нове тлумачення спонукало до змін до законодавства про нотаріат, враховуючи розподіл влади між Парламентом та судовою владою, а також між різними судовими органами, встановлений в українському законодавстві, відмова найвищого судового органу загальної юрисдикції України застосовувати однозначну норму закону не була законним засобом спонукання законодавця до внесення змін до нього;

г) Верховний Суд повинен розглянути наслідки свого нового тлумачення для існуючих ситуацій і, отже, для правової визначеності.

ЄСПЛ зазначив, що в даному випадку, з огляду на чіткий текст закону, оскаржувана зміна тлумачення більше нагадувала внесення змін до закону, ніж акт врегулювання розбіжностей у судовій практиці [17].

Застосовуючи метод аргументації, який використовує ЄСПЛ, а саме пошук балансу інтересів, національні суди здійснюють контроль пропорційності в конкретних справах, під час яких правові принципи стають обмежуючим фактором у застосуванні правових норм. Але якщо законодавець конкретно врегулював конкретні суспільні відносини (наприклад, можливість витребування нерухомого майна від добросовісного набувача, якщо власник втратив майно внаслідок злочину) і підтвердив конституційність такої норми в порядку конституційного судочинства, то в державі з традицією континентального права таке правове регулювання не повинно змінюватися на підставі судової практики без застосування чіткої правової норми, застосовної до вирішення спору, коли всі фактичні та правові передумови для його застосування існують [18].

Верховний Суд також неодноразово наголошував на системному тлумаченні законодавства, враховуючи правову природу спірних відносин, загальну спрямованість законодавства та права України в цілому, а результат тлумачення законодавства має бути розумним та справедливим (п. 6 ч. 1 ст. 3 Цивільного Кодексу України). Зокрема, законодавство слід тлумачити відповідно до розумних цілей регулювання (постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 квітня 2023 року у справі № 911/1278/20. Для досягнення цих цілей суд має широкі повноваження, включаючи повноваження тлумачити закон у виключних випадках *contra legem*, тобто проти букви закону, але відповідно до духу закону або права загалом [19]. Натомість у деяких справах судді Верховного Суду в окремих думках висловлюють позицію, що суд не вправі здійснювати нормотворчу діяльність, адже це завдає непоправної шкоди передбачуваності правового порядку та єдності правозастосування. Проте, навіть у разі очевидної несправедливості якоїсь норми застосування *contra legem* не усуває правову деструкцію, а лише поглиблює її, оскільки з часом таке правозастосування перетворюється на звичайне, а законотворець вже не вбачає за потрібне її усувати [20]. (*contra legem*), що є неприпустимим в умовах правової держави. Тлумачення *contra legem* призводить до правової невизначеності, оскільки учасники судових справ та суди нижчих інстанцій

опиняються в ситуації, коли чинна норма Закону не застосовується, що ускладнює прогнозування та однакове застосування законодавства, що може розбалансувати систему правосуддя [21].

Таким чином, здійснення правосуддя «*contra legem sed secundum ius*» (виключно відповідно до принципів права без урахування закону) припустиме лише у виняткових випадках; він являє собою своєрідний аналог інституту «крайньої необхідності», що захищає максимум «право не має поступатися неправу» [22, с. 119]. А на думку Л. Лепех можливість застосування *contra legem* не є актуальним для української юридичної практики напрямком узгодження соціальної та юридичної ефективності правового регулювання у зв'язку з можливими негативними наслідками (корупційні вияви під час ухвалення рішень, можливість судового розсуду при винесенні рішень «проти закону», різні уявлення про критерії справедливого правозастосовного акта), оскільки існують інші, закріплені в законодавстві способи приведення правових норм у відповідність до суспільних потреб [23, с. 179, 181].

Висновки

Таким чином, тлумачення *contra legem* – це юридичний підхід, за якого правовій нормі компетентним суб'єктом надається зміст, що явно суперечить її буквальному формулюванню. До такого способу тлумачення зазвичай вдається суд у випадках, коли, на його думку, застосування норми у її очевидному значенні до конкретної ситуації може призвести до явно несправедливого, абсурдного або непропорційного результату. Інакше кажучи, якщо суворе дотримання формулювань закону порушує принципи справедливості, розумності або суперечить духу закону і його меті, суд може відійти від буквального змісту норми на користь більш обґрунтованого та справедливого рішення. Таке тлумачення є винятком і має застосовуватися з особливою обережністю, оскільки пов'язане з виходом за межі буквального тексту закону.

Список використаних джерел

1. Dani Armanda Putra, Deri Rizal, Sri Yunarti, Nailur Rahmi, Farida Arianti. Challenging Legal Certainty: Analyzing Contra Legem Judgments in Marital Property Disputes Across Court Systems in Indonesia. *JISRAH Jurnal Integrasi Ilmu Syariah*. April 2025. 6(1):19. DOI: <https://doi.org/10.31958/jisrah.v6i1.15662>.
2. Kobaladze. Statute of Limitations, Contra Legem Interpretation and One Interesting Decision from the Georgian Civil Case Law *Journal; Legal Methods*. 2022. 5. P. 187-207. DOI: <https://doi.org/10.52340/lm.2021.03>.
3. Ghambaryan Artur. The Doctrine of Contra Legem Law Development in the Process of Establishing the Independence of Armenia. *Scientific Artsakh*. 2021. №3(10). P. 86-97. DOI: <https://doi.org/10.52063/25792652-2021.3-86>.
4. Бут І. О. Тлумачення судом закону за принципом *contra legem*: досягнення справедливості на противагу законності. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.)* : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 2. С. 148-152. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30506>.
5. Різник С.В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 44 с.
6. Шеремета С. А. Актуальні питання незастосування судом закону з мотивів його суперечності Конституції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 84. Том 1. С. 211-216. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.31>

7. Klip A. *Contra Legem*. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2014. 22 (2). P. 105-113. URL: <https://doi.org/10.1163/15718174-22022042>.
8. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 15 April 2008 in Case C-268/06 (Impact v Minister for Agriculture and Food and Others). *European Court Reports* 2008 I-02483. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62006CJ0268&qid=1761496910526>.
9. Opinion Of Advocate General Bot delivered on 25 November 2015 in Case C-441/14 «Dansk Industri (DI), acting on behalf of Ajos A/S v Estate of Karsten Eigil Rasmussen». URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?jsessionid=6FFE922A24513E6202305D56DE5E0CA6?docid=172002&text=&dir=&doclang=EN&part=1&occ=first&mode=DOC&pageIndex=1&cid=5913923#Footnote1.
10. Judgment of the Court (Grand Chamber) in case ECLI:EU:C:2016:278 of 19 April 2016 «Dansk Industri (DI), acting on behalf of Ajos A/S v Estate of Karsten Eigil Rasmussen», request for a preliminary ruling from the Højesteret. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-441/14>.
11. Šadl U., Mair S. Mutual Disempowerment: Case C-441/14 Dansk Industri, acting on behalf of Ajos A/S v Estate of Karsten Eigil Rasmussen. *European Constitutional Law Review*. 2017. 13 (2). P. 347-368. DOI:10.1017/S1574019617000116.
12. Judgment of The Court (Grand Chamber) of 18 January 2022 in Case C-261/20 (Thelen Technopark Berlin GmbH v MN). URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/4e2d8723-783c-11ec-9136-01aa75ed71a1.0006.05/DOC_1.
13. André Klip. *Contra Legem*. *European Journal of Crime, Criminal Law And Criminal Justice*. 2014. 22. P. 105-113.
14. Kamiński Marcin. Internal and External Limits of the Principle of Consistent Interpretation of Domestic Law with the Directives of the European Union and Their Relevance for the Adjudication of the Administrative Courts. *Białostockie Studia Prawnicze*. 2018. Vol. 23. nr 2. P. 9-24. DOI: <https://doi.org/10.15290/bsp.2018.23.02.01>.
15. Brenncke, Martin, A. Hybrid Methodology for the EU Principle of Consistent Interpretation (December 10, 2016). *Statute Law Review*. 2018. P. 134-154. URL: <https://ssrn.com/abstract=2883447>.
16. Sicilianos Linos-Alexander. Interpretation of the European Convention on Human Rights: Remarks on the Court's. *Seminar on: "The Contribution of the European Court of Human Rights to the Development of Public International Law" on the margins of the 59th CAHDI meeting in Prague*. URL: <https://rm.coe.int/interpretation-of-the-european-convention-on-human-rights-remarks-on-t/1680a05732>.
17. Judgment in case of Ukrkava, TOV v. Ukraine (Application no. 10233/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-241576>.
18. Dambrauskaitė Asta. Teismo sprendimas contra legem ar proporcingumo kontrolė in concreto? *Teisė*. 2021. Vol. 121. P. 27-44. DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.121.2>.
19. Постанова у справі № 908/3236/21 від 04 вересня 2024 року: Верховний Суд у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182>.
20. Окрема думка у справі № 908/3236/21 від 04 вересня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122220249>.
21. Окрема думка у справі № №240/32892/21 від 18 вересня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130328916>.
22. Циппеліус Р. Юридична методологія: Пер. з нім. К.: Реферат, 2004. 176 с.

23. Лепех Л.Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання : дис... к.ю.н. за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2019. 234 с.